

ИЗ ИСТОРИЯТА НА ИЗДАТЕЛСКАТА ДЕЙНОСТ В БЪЛГАРИЯ

ПРИНОСЪТ НА ХАДЖИ ДИМИТЪР ПАНИЧКОВ ЗА ИЗРАСТВАНЕТО НА СВИЩОВ КАТО КНИЖОВЕН ЦЕНТЪР СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО Лъчезар Георгиев

Издателят-печатар хаджи Димитър Николов Паничков е една от най-обаятелните фигури в историята на издателската дейност у нас през XIX век. Близо петдесет години той е на книжовното поприще – и в епохата на нашето Възраждане, и в живота на следосвобожденска България. За времето от 1858 до 1905 г. издава и отпечатва над 145 книги, печата разнообразни по тематика и жанрове периодични издания. Престоят му в Цариград, Браила, Пловещ, Свищов и Никопол е белязан с творчески прояви. Близък е с най-видни за времето обществени дейци, книжовници и националреволюционери – Драган Цанков, П. Р. Славейков, Христо Ботев, Филип Тотю, Хаджи Димитър, Стефан Караджа, Васил Левски.

Роден е около 1808 или 1809 г. в Калофер. Учи при Неофит Хилендарски Бозвели, който по това време е пристигнал в балканския градец, след напускането на Хилендарския манастир в Атон¹. Съученик на Димитър Паничков при светогорския таксидиот е и бъдещият книжовник дякон Хрисант. Това вероятно става около 1836 г. По време на чумата през 1837 г. Неофит Бозвели напуска града заедно с новопроизведения дякон Хрисант и се озовава в Котел и Свищов, а Д. Паничков остава в Калофер. След време Н. Бозвели се завръща отново в Калофер и тук младият Паничков отново има възможност да общува и да се учи от бележития борец за църковната независимост на българите.

По-нататък пътят на Д. Паничков преминава през Цариград, който вече се оформя като крупно издателско средище на българите. Отначало е шивач, става майстор, разкрива собствен дюкян. През 1858 г. посещава след много преमेждия светите места в Йерусалим и оттук насетне прибавя към името си "хаджи"². Престоят на бъдещия издател и печатар в Цариград е белязан с професионални връзки със свищовеца Драган Цанков, който след неуспешния опит да разкрие своя печатница в Свищов пренася печатарския инвентар от дунавския град в столицата на империята и заедно с Боян Мирков от Татар

Пазарджик открива печатница под храма на католическия манастир "Сен Бенуа" в квартал Галата. Хаджи Димитър Паничков отначало работи в тази печатница като разносвач на изданията от Др. Цанков в. "България" (1859-1863), но скоро започва да набира и да печата вестника. Става за кратко време добър печатар и сподвижник на Др. Цанков в реализирането на униатската идея³. В началото на 60-те години на миналия век Др. Цанков се отдава на обществено-политическа дейност и продава на х. Д. Паничков печатницата си за 40 000 гроша. В същата печатница вече новият стопанин печата списание "Български книжици" и някои прокатолически брошури. Но скоро младият печатар зарязва предишните си униатски възгледи и в брошури критикува правителството и папата, свързва се с патриотично настроени българи, дейци на борбата за независима екзархия – Иларион Макариополски, Тодор Икономов, Лазар Йовчев, Стоил Панов. През 1863 г. е арестуван и лежи седем месеца в цариградския затвор Паша капия. Със съдействието на руското консулство в Амасия избягва на руски параход в Русия, а оттам пристига в Браила, където се установява да работи като печатар и издател. Още в Цариград успява да пренесе печатницата си в българския метох в квартал Фенер, която по-късно е реорганизирана, става притежание на българското читалище и печата едноименното списание "Читалище".

В Браила х. Д. Паничков установява тесни връзки с книжовници и революционни дейци – Добри Войников, Георги Данчов, Димитър Дишлията, Стефан Караджа, Христо Ботев. Домът му е място, където отсядат българските хъшове. За това паметно време си спомня самият х. Д. Паничков през последните години от живота си в писмо от 26 октомври 1902 г. – Свищов, до писателя Никола Начов в София:

"... И Ботев беше при мен като мой син. От 1867 работеше в печатницата ми и ходеше с Хаджидимитрови другаре, и захванаха да стават развити народняци, се при мен квартироваха, а пък хаджи

Димитър с другарите си, спечелиха от един богаташ еврейн 800 желтици, та с тия парици помогнаха за снабдяването им [с] припаси и заминаха.

Киро Тюлешков беше словослагател при мене с Ботева. Той знае това; Левски много пътя е нощовал при мене, па и Филип Тотю съм помагал с 21 жълт[ици]. Това знае Киро Тулеш[ков] и Павли Свисков. Това ще докаже и г-н В. Стоянов на книж. Ар[хив] на библиотеката; ако беше жив дядо Климент, па и Григорий Русчушки.

Вестниците "Дунавски лебед", "Цариградски вест[ик]" и България много говориха тогава за мен.

Отка[к] са запомних, от тогава които бяха народни дейци се ги познавам, и аз пък простодушно съм помагал морално и деятелно, но не съм бил много интересен по 40 до 50-то лето – ходех по Гьопсанските села да възбудям, за да правят черкови, спорил съм с владици за да не зимат много пари за освещението на Узунджово и там възбудих да направиха черква, после, като туриха гръцки книги, аз ги изгорих, та турих в черквата български. Също направих в Паша махала при Дерекъю – на Камчия.¹⁵

Хаджи Димитър Паничков се установява в Браила около 1864 г. Три години по-късно възстановява печатница "Съединение", собственост на Добри Войников и известно време стопанисвана от Спас Попов. В тази печатница от 1867 г. започва да излиза в. "Дунавска зора". На следващата година печатницата е откупена от х. Д. Паничков. Той подобрява работата ѝ, набавя материали за нея. Урежда и типографско училище, за да обучава учениците на печатарския занаят. Персоналът на печатницата нараства на 5-7 души. Освен Хр. Ботев и К. Тулешков – по-късно управител на Каравеловата печатница в Букурещ и печатницата на Болградската гимназия, тук се обучават Хр. Кисев, Д. Г. Аджаров, Мих. Каназирски, Ж. Димитров, Ив. Гребенаров⁶. Към печатницата е уредена и книжарница със склад, в който се съхраняват собствени издания, книги от други български автори, учебници. За времето от 1867 до 1877 г. х. Д. Паничков печата или издава 15 вестника и 31 книги⁷. По-известни вестници и списания, които издава, са: "Хъш" (1868), "Кукуруигу" (1870), "Хитър Петър" (1870), "Дума на българските емигранти" – под редакцията на Христо Ботев (1871), "Периодическо списание на Българското книжовно дружество" (от кн. 7 до кн. 11 се печата в Паничковата печатница, уредник – В. Д. Стоянов), "Клепало" (1872), "Жаба" (хумористичен вестник, под редакцията на свищовеца Ангелаки Савич, 1874), "Браилски телеграф" (според д-р Маньо Стоянов една от "метаморфозите" на в. "Хитър Петър" и идентичен с в. "Философски камък")⁸, "Михал" (1875,

под ред. на Ст. Заимов, хумористичен вестник). След погрома на Априлското въстание и в навечерието на Освободителната война х. Д. Паничков се свързва със Светослав Миларов, Тодор Пеев и Иван Драсов, под чиято редакция излиза обществено-политическият вестник "Възраждане" (1876). Печата се в браилската печатница на Паничков. Пак там се отпечатва в. "Юнак" (най-вероятно редактиран от Ив. Драсов и Т. Пеев, също едно от превъплъщенията на Паничковия вестник "Хитър Петър", както посочва д-р М. Стоянов)⁹. В Браила през същата година х. Д. Паничков издава и сатиричния вестник "Момче".

През 1876 г. той пренася част от печатницата си от Браила в Пловещ, като предоставя работата на сестриния си син Христо Г. Кисъв¹⁰. По време на подготовката за Освободителната война в Пловещ се съсредоточава основният контингент на формиращото се Българско опълчение. Тук х. Д. Паничков е в услуга на руската армия, като печата на изгодни цени войсковата документация. Тук печата книгата "Закон за българските войници", чийто автор е капитан Райчо Николов, и безплатно я раздава на младите опълченци¹¹. Тъй като работата на печатницата се разстройва поради затруднения във финансирането ѝ, х. Д. Паничков премества печатарския инвентар в Гюргево, а наскоро след това, при освобождаването на Свищов, се установява там, където остава до края на дните си.

Свищовският период в издателската и печатарската дейност на хаджи Димитър Паничков е белязан с усилията за утвърждаване на дунавския град като книжовно и издателско средище. За това в този град не липсват добри традиции. Опитът на стария издател се оказва решаващ, особено в първите дни на така жадваната свобода. Свищов може да се гордее, че тук е създадена първата в свободна България родна печатница. Тя е дело на хаджи Димитър Паничков, който отначало помага безвъзмездно на работещия към руския бюлетин "Летучий военный листок" българин Стефан Недев, като печата бланки и документация за нуждите на войската. Спечелва доверието на руските офицери, които му възлагат самостоятелна работа. В края на руското окупационно управление получава като награда военната ръчна преса. Така бива организирана тази първа у нас печатница. Нейният стопанин може да се смята и за първия печатар и издател в свободна България. Природно скромнен, той не афишира името си, а обявява печатницата на името на сина си Асен (Ясен) Паничков. Влагайки прекалено усърдие в работата по печатането на руските армейски книжа, х. Д. Паничков се разболява. Лекува се няколко месеца в румънската

столица. Като се връща в Свищов, освободителите вече са напуснали дунавския град. Така пропадат дължимите му суми и той загубва около 10 000 рубли.

Интересно е да се отбележи, че към Свищов непосредствено след Освобождението са отправени погледите и на други големи издатели и печатари. Христо Г. Данов още през време на войната се свързва със съдружника си във Виена Янко С. Ковачев, родом от Свищов, с когото експлоатират заедно издателско-полиграфическия комплекс в австрийската столица, известен под името "Българска печатница на Янко С. Ковачев и сие – Виена". Като човек, свързан със Свищов, пловдивският книгоиздател в изпълнение на държавна поръчка на княз Черкасски за снабдяване на освободените окръжни центрове (губернаторства) с печатна техника, пише на Янко С. Ковачев да достави една печатна машина с букви в дунавския град¹³. Тази свищовска печатница е трябвало да бъде филиал на "Българска печатница на Янко С. Ковачев и сие – Виена". Затруднените транспортни връзки попречват това начинание да се осъществи веднага, а в това време – 4 януари 1878 г., е освободен Пловдив и тогава Хр. Г. Данов известява Янко Ковачев да пренесе целия печатен инвентар от Виена в тракийския град. С разпореждането на руския императорски комисар, както отбелязва Ст. Кутинчев, в Пловдив в началото на юни 1878 г. заработва новата полиграфическа фирма "Янко Ковачев и сие". Там Хр. Г. Данов започва да издава вестник "Марица" (25 юли 1878 – 6 септември 1885 г.), под редакцията на свищовеца Григор Д. Начович и други представители на консервативните среди в Източна Румелия. Вестникът отначало е подпомаган финансово от окупационните руски власти, имащи намерение да го превърнат в свое официално издание¹⁴.

Така в първите години след Освобождението старият възрожденски печатар хаджи Димитър Паничков остава без конкуренция в дунавския град. Около 1883 г. в Свищов работи само неговата печатница, но следващите години печатниците в града се увеличават и към 1891 г. те са седем. Полиграфическото производство в Свищов намалява в началото на века. Към 1910 г. остават само четири печатници¹⁵. Това се обяснява с постепенното загубване на предишното кръстопътно значение и ролята на града като оживено стопанско и транспортно средище. Заедно с това книжовността губи онези силни позиции със своите значими представители от втората половина на XIX век. Все пак Паничковата печатница в Свищов дава през периода 1877-1905 г. най-значима дейност, като издава и отпечатва 99 книги¹⁶. Тук се изработват и голяма част от регионалните периодични издания.

Показателно е едно писмо на хаджи Димитър Паничков от Свищов с дата 13 декември 1901 г. до Никола Начов в София, с което старият печатар в реални краски описва и своето материално положение, и състоянието на печатарството в някогашния голям книжовен и търговски център:

"... Миналата неделя и ний тука в Свищов имахме свадба, ужених и последното момиче Съба х. Д. Паничкова за едно търговче с енергия момче, в такива работи човек се ся поупърлява донейде, чи сега му е тя и Модата, чи най-послед, ще доде ред и за сина ми Асена, защото: къща без жена, – дюкян без чирак, село без кучи не можи са, такъв е светът. Колкото за мен аз вече престарях, па и не чуя никакъ[в] едва през 3-4 думи разбира[м] едната, и кой ще си напъва гърлото за да ми говори! Тъй ще прекарама на старини, благодарим на Бога до тоя час.

Аче като обърнаха град Свищов на околия, то: съвсем пропадна, търговци са преместиха по други градове..., дюкяни са затвориха кафенета така, които са отворени няма вятър човек. Хората намаляха речига – запустява. Тука имаше 6-7 печатници, сега останаха 4. Ас като печатар, работя у дома си без да плащам кирия, но, евтено, чи и няма работа а полицейските учреждения печата един адвокатин печатар, тъ не можа да съ вредя за работа, ако науча някой ученик на занаята подмамат го други печатари, готов, научен, когато няма какво да работят тогава редят календари, нацапам книгата па са на орчат (проваждам две календарчета, те са играчка), когато няма работа карам чираците да са учат да редят на календарчета..."¹⁷

Непосредствено след Освобождението хаджи Димитър Паничков прави сериозни опити да продължи издателската традиция на някои от периодичните издания, които списва в румънския период от своята дейност на печатар и издател. Така през 1878 г. възстановява за кратко време вестник "Хъш". От 12 октомври 1878 г. до 31 март 1879 г. издава в. "Дунавска зора", който обаче е твърде различен от браилското едноименно издание – сега вестникът е информационен седмичник с либерална насоченост. От 7 април 1879 г. до 14 октомври 1879 г. вестникът излиза вече под името "Народ", като редактори са бившият редактор на възрожденския вестник "Турция" Никола Генович и Васил Манчов – виден свищовски учител и книжовник. Издател на в. "Народ" е и И. П. Адженов. Вестникът запазва информационния си характер и либералните позиции. През 1879 г. х. Д. Паничков подновява и с прекъсвания издава любимия си хумористичен вестник "Хитър Петър" (1870-1884). В Паничковата печатница до балканските войни се

печатат много други периодични издания. Ето някои от тях: "Клепало" (1884), хвърчащият лист с данни за подготовката на Второто велико народно събрание под заглавие "Общо мнение за през Великото народно събрание" (27 юни 1881), органът на Свищовското либерално бюро "Избирател" (май 1885–юни 1886), информационният седмичник "Дунавски известия" (1894–1915, излизал и в други свищовски печатници – на Д. Т. Дамянов, А. Н. Данков, Д. Тричков и печатницата на Дунавското печатарско дружество), свищовският информационен лист "Знаме" (подкрепящ управляващата Демократическа партия и излизал през 1908–1909 г.), местният орган на Прогресивно-либералната партия "Подкрепление" (1902–1903) – сред чиито редактори е и самият х. Д. Паничков, опозиционният народняшки вестник "Свободна трибуна" (1901–1905), рекламният вестник "Ред" (1900–1902). През 1881 г. в Паничковата печатница излиза и педагогическият вестник "Просвещение", с редактор М. В. Юркевич – руски кореспондент от Освободителната война.

Като пръв печатар в освободена България дядо Паничков е съзнавал, че освен в отпечатването трябва да насочи усилия и към авторски изяви. Той става автор-съставител на популярни за времето си календари: "Свищовски календар за 1879", "Свищовски народен календар за 1880 високосна година", "Свищовско календарче 1881 година, 365 деня". Той издава и брошурата "Лицемерието на протестантите и съставянето на верозаконното дружество "Ревност" (1882), в съавторство с х. Михаил Янков Гребенаров. В Паничковата печатница излиза и учебното помагало "Ръкамница за първоначално училище" (1881). В 1878 г. издава преводната книга на Христо Кисев "Хрисмос или проповедта на блажената йеромонаха Агатагела предсказва на политични случаи с предвещанието на Мартин Задека". В същата печатница излизат драматичните творби на Добри Войников: "Училищно театро. Чорбаджията" (комедия в три действия, 1881), "Поевропейчане на турчена" (комедия в 1 действие, 1882), "Възцаряването на Крума Страшний" (историческа драма в 3 действия, 1884).

Продължавайки традициите си отпреди Освобождението да издава книжина, свързана с дейци на националноосвободителните борби, х. Д. Паничков през 1878 г. издава мемоарната книга на Ботевия четник от Свищов Иваница Данчев "Любопитен поглед за народното ни движение. Събитие от 1874 до 1878 г.". Същата година печата книга първа на "Гусла с песни" от Никола Живков – четник доброволец в Сръбско-турската война 1876 г. и автор на популярната опълченска песен "Шуми Марица", станала по-късно

национален химн на младата българска държава. През 1879 г. издава "Три прокламации на бой" от Никола Живков. През 1880 г. х. Д. Паничков печата читанката "Тайната сила (природата). Читанка за II и III отд. на осн. школа" от същия автор. Навярно духът на книжовен Свищов скоро привлича Никола Живков и в началото на 80-те години на миналия век той идва в Свищов. Заедно с бъдещия проф. Иван Шишманов и чеха Ф. Сплитек основава първата в страната учителска професионална организация под името "Свищовска учителска дружба", от модела на чийто устав наскоро е изработен уставът на Българското типографско дружество в столицата¹⁸.

Обективността изисква да кажем, че хаджи Димитър Паничков в свищовския период от своята печатарска и издателска дейност трудно се приспособява към условията на новата конкуренция. За модернизирани на печатарското производство се изискват солидни инвестиции, а стария възрожденски издател работи още с техника отпреди Освобождението. Той не успява да се замogne. Трудно издържа голямото си семейство. Постепенно годините натежават и след 90-те години на миналия век отстъпва работата на своя син Асен Паничков, който вече е изучил занаята от бащата и ръководи печатницата до Балканската война. През войните печатницата преустановява работа. Според изследването на Ст. Кутинчев от 1878 до 1913 г. Паничковата фамилна печатница отпечатва 120 книги, като най-интензивен е периодът от 1901–1905 г., когато са отпечатани 27 книги¹⁹. Същият автор твърди, че Асен Паничков става наемен работник в печатница "Искра" – София, което е и краят на фамилната печатница на Паничкови в дунавския град. Необходимо е обаче да уточним, че след войните, вероятно около 1920 г., със завръщането на Асен Паничков в родния Свищов, печатницата "Паничков" отново започва да функционира, вече възобновена и модернизирана. Тук се печатат значителен брой периодични издания от града, региона, а също и от различни краища на страната, което говори за големия авторитет на тази фамилна полиграфическа фирма, просъществувала до септември 1944 г.

Незавидна е съдбата на възрожденския издател и печатар хаджи Димитър Паничков в последните десетилетия от живота му. Наистина, той доживява преклонна столетна възраст, но бедността върви по петите му. Свищовската община се опитва да помогне на заслужилия деец на книжовността през 1888 г., като му отпуска парична помощ²⁰. По предложение на Стоян Заимов Народното събрание е трябвало да даде 140 лв. пенсия за стария печатар, който обаче отказва от нея. Впоследствие х. Д. Паничков пожелава да му

се отпусне пенсия. Така през 1891–1893 г. получава по 30 лв. месечно, но и тази скромна подкрепа скоро му е отнета. До края на живота си дядо Паничков поддържа кореспонденция с писателя Никола Начов, по това време гимназиален учител в София. В много от писмата х. Д. Паничков изразява надежда, че другарите му от емигрантските години в Румъния не са го забравили и ще помогнат за възстановяване на пенсията. Така на 22 ноември 1902 г. той пише на Н. Начов: "Попитайте Г-на Заимова когато са случаи да го срещнете в някой кафене, да ти каже за мене, ще има ли някой надежда, или да са откажа от такава севда, а че той като има влияние може да издейства..."²¹

В едно от следващите си писма от Свищов с дата 28 декември 1902 г. старият печатар се жалва на Никола Начов:

"Знам че Цанков е великодушен. В Ц[ари]град бях му на печатницата директор. Той ми отстъпи с фермана заедно печатницата но като замина за България, аз я преместих на Бълг[арския] метох, ала збърках и като са завърна Цанков се дохождаше на метоха често при мен.

Един път печатих брошура против католиците, които ма дадоха под съд и затвориха печатницата ми, и Цанков пак ми я отвори с голям труд – работи дълги и широки. До сега Г-н Цанков се ме е обичал, а сега, от какво ли е истинал към мене? Ала съм в надежда че се ща да ма удовлетвори с помощта си.

Мислех че Заимов има влияние. Ето заседанията са свършиха вече. Пак останах като кон на празна ясла, тука свищовските търговци които мъ знаят и са подписаха на прошението ми, са чудят, защо Народ[ното] събрание е некому майка, некому мащеха?"²²

На 7 септември 1907 г., в миг на прозрение и отрезвяване пред суровата действителност дядо Паничков пита в писмо до Никола Начов: "Седа и мисля като престарях ще доживея ли докът потвърди честния съд това мое заслужено дело? И ако го намериш за добро те моля отговори ми, аз съм отчаян, престарях негома и да ходя вече, краката ми ма не слушат, а пък съм здрав!"²³

На 8 февруари 1909 г. спира да бие сърцето на големия родолюбец, който с издателската си дейност, с работата си като печатар преди и след Освобождението вписва още една светла страница в историята на българската книжовност у нас.

БЕЛЕЖКИ

¹ Начов, Н. Калофер в миналото. Кн. I. С., Земиздат – II изд.; I изд. – 1927, с. 161.

² Паничков, Д. Спомени. – В: Книга за българските хаджии. С., 1985, с. 102-111.

³ Кутинчев, Ст. Печатарството в България преди Освобождението. С., 1920, с. 70.

⁴ Ганчев, Ст. Свищов. Принос за историята му. Свищов, 1929, с. 247.

⁵ НБКМ – БИА, ф. 670, а. е. 106, л. 8.

⁶ Кутинчев, Ст. Цит. съч., с. 102.

⁷ Българска възрожденска интелигенция. Енциклопедия. С., 1988, с. 497.

⁸ Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. 1. С., 1957, с. 460.

⁹ Стоянов, М. Цит. съч., с. 464.

¹⁰ Ганчев, Ст. Цит. съч., с. 248-249.

¹¹ Пак там.

¹² Начов, Н. Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877. – В: Сб. на БАН, 25, С., 1921, № 10, с. 64.

¹³ Кутинчев, Ст. Цит. съч., с. 170-171.

¹⁴ Иванчев, Д. Български периодичен печат 1844-1944. Т.1. С., 1962, с. 465.

¹⁵ Бенмайор, М. Типографското производство в България. – Списание на Бълг. иконом. д-во, 1910, № 3-4, с. 232.

¹⁶ Христов, Г. Свищов в миналото 86-1877 г. Свищов, 1936, с. 355.

¹⁷ НБКМ – БИА, ф. 670, а. е. 106, л. 2-3.

¹⁸ Ботушаров, Хр. Никола Живков. С., 1986, с. 81.

¹⁹ Кутинчев, Ст. Цит. съч., с. 107.

²⁰ ДА – В. Търново, ф. № 661 К, оп. 1, а. е. 28, л. 40-43. През 1888 г. за кратко време х. Д. Паничков премества печатницата си в Никопол, но после я връща в Свищов. Дали това не е подтикнало общинарите да се замислят над съдбата на заслужилия, но беден печатар?

²¹ НБКМ – БИА, ф. № 670, а. е. 106, л. 12.

²² НБКМ – БИА, ф. № 670, а. е. 106, л. 15.

²³ НБКМ – БИА, ф. № 670, а. е. 106, л. 26